

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Ik-ideaal en ideaal-Ik

Een lacaniaanse benadering

Bram Vervliet, Patrick Luyten

Jozef Corveleyn

Hoewel de notie Ik-ideaal een belangrijk, zo niet centraal concept is in de psychoanalyse, heerst er nog steeds een sterke theoretisch-conceptuele verwarring rond dit begrip in de huidige psychodynamische literatuur. Lacans visie op het Ik-ideaal kan een concrete en waardevolle bijdrage leveren aan de theoretische verheldering van deze notie, een verheldering die bovendien nieuwe klinische perspectieven opent.

Inleiding

Het begrip Ik-ideaal speelt een belangrijke rol in de psychoanalyse. Dat neemt echter niet weg dat rond dit concept een sterke verwarring bestaat in de huidige psychodynamische literatuur (zie bv. Arlow 1982; Finkelstein 1991; Garza-Guerrero 1981; Milrod 1990). Deze verwarring vindt zijn oorsprong in de verschillende definities die Freud in zijn werk van dit begrip gaf (zie bv. Freud 1914, 1923, 1933; Sandler e.a. 1963; Tyson 1985; Tyson & Tyson 1990; Westen 1985, 1986). De theoretisch-conceptuele verwarring rond de notie Ik-ideaal heeft niet alleen een sterk negatieve invloed gehad op de klinische bruikbaarheid en heuristische waarde van dit begrip, maar vormt ook een belangrijke hinderpaal bij empirisch onderzoek ervan. Wij betogen dat Lacans theorie over het Ik-ideaal een belangrijke bijdrage kan leveren aan de theoretische verheldering van deze notie en daardoor ook nieuwe klinische perspectieven opent.

B. Vervliet is licentiaat in de psychologie. Hij is als onderzoeker verbonden aan het Centrum voor leerpsychologie en Gedragspsychologie, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen van de Katholieke Universiteit Leuven.

Correspondentieadres: CLG, C 00.58, Tiensestraat 102, 3000 Leuven.

E-mail: bram.vervliet@psy.kuleuven.ac.be

P. Luyten is licentiaat in de psychologie en aangeesteld als Postdoctoraal Onderzoeker van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek - Vlaanderen. Hij is verbonden aan het Centrum

voor Dieptepsychologie, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen van de Katholieke Universiteit Leuven.

Prof. dr. J.M.T. Corveleyn is psychoanalyticus (Belgische School voor Psychoanalyse) en als gewoon hoogleraar verbonden aan het Centrum voor Dieptepsychologie, van het departement Psychologie, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen van de Katholieke Universiteit Leuven en is deeltijds hoogleraar aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Lacan over het Ik-ideaal

Lacan heeft steeds getracht Freuds theorie van de psychoanalyse opnieuw te bekijken – de zogenaamde ‘retour à Freud’ – onder meer vanuit de specifieke invalshoek van zijn structuralistische taaltheorie (zie bv. Mooij 1975; Moyaert 1994; Van Haute 1990, 2000; Schokker & Schokker 2000). Wie Lacans oeuvre erop naslaat, stuit echter meteen op een belangrijk probleem. Bij Lacan is geen enkele tekst te vinden die specifiek gewijd is aan het Ik-ideaal. Toch bezet deze notie een centrale plaats in Lacans zogenaamde *graphe du désir* – een grafische representatie waarin hij de centrale basisbegrippen van zijn theorie van de psychoanalyse samenbrengt. Het Ik-ideaal vormt er het eindpunt van. De geringe uitwerking van dit concept in de begeleidende teksten bij deze *graphe* is op zijn minst opvallend. Zo wijdt Lacan in een van de centrale teksten (Lacan 1960/1966) waarin hij deze *graphe* uitgebreid bespreekt, slechts enkele sparsame en compacte passages aan de notie Ik-ideaal.¹

De opzet van dit artikel is beperkt. We willen Lacans summiere uitspraken omtrent het Ik-ideaal (Lacan 1960/1966) interpreteren vanuit de bredere context van zijn theorie van de psychoanalyse.² Hierbij kan echter, zoals we zullen zien, een bespreking van de notie ‘ideaal-Ik’ niet ontbreken. Het ideaal-Ik vervult namelijk een centrale rol in Lacans opvatting van het streven naar het Ik-ideaal. Vervolgens keren we terug naar de kliniek, waarbij we kort de klinische bruikbaarheid van Lacans visie op het Ik-ideaal (en ideaal-Ik) zullen illustreren.

De genese van het Ik-ideaal

Freud beschouwde het Ik-ideaal als ‘erfgenaam’ en ‘redder’ van het narcisme (Freud 1914, p. 55; Freud 1921, p. 50; Freud 1923, p. 43). Door de confrontatie met de eisen van de omgeving (o.a. door de eisen en kritiek van de ouders) en door de eigen cognitief-affectieve rijping, zo redeneert Freud, dient het kleine kind de toestand van primair narcisme op te geven. Het kan echter een deel van dit primaire narcisme bewaren en dus ‘redden’ door zich te identificeren met de geïdealiseerde ouders, een proces dat Freud aanduidt met de term ‘primaire identificatie’. Op die manier, stelt Freud, vindt het Ik-ideaal – het geheel van voorstellingen die voor het individu richtinggevend zijn – zijn oorsprong.

Hoewel ook Lacan de genese van het Ik-ideaal verbindt met de primaire identificatie, zijn er toch heel wat verschillen tussen Freuds en Lacans visie op het Ik-ideaal. Zo meent Lacan (1960/1966, p. 808) dat de idee van een primair narcisme een misvatting is. Volgens hem zijn de almachtsfantasieën van het kind oorspronkelijk niet op zichzelf maar op de *Ander* (meestal de zorgverstreckende ouder) gericht. Deze veronderstelling houdt belangrijke implicaties in voor Lacans visie op de primaire identificatie en bijgevolg ook op het Ik-ideaal.

Lacan situeert de primaire identificatie in de context van deze almachtsfantasieën die het kind koestert omtrent de *Ander*. Cruciaal hierbij is Lacans

veronderstelling dat een dergelijke fantasmatische almacht van de Ander meteen ook model komt te staan voor de eigen mogelijkheid (Lacan 1960/1966, p. 808).³ In de primaire identificatie wordt het geloof in de almacht van de Ander volgens Lacan blijkbaar getransformeerd tot het geloof in de mogelijkheid om ooit zélf almachtig te worden. Het Ik-ideaal is volgens Lacan dus intrinsiek verbonden met de mogelijkheid tot verandering. Een statische wereldvisie wordt ingeruild voor een dynamische. Dat wat is, kan mogelijk veranderd worden in de richting van bepaalde subjectieve voorstellingen van het 'ideale'. Deze mogelijkheid doet de mens dan ook uitstijgen boven dat wat is (vgl. Vergote 1989; Van Haute 2000). Het Ik-ideaal introduceert, met andere woorden, de dimensie van een subjectief streven in het individu: het streven naar het Ik-ideaal, naar een ideale mogelijkheid, naar een mogelijk ideaal. Mogelijkheid houdt bovendien verband met de dimensie van de tijd (vgl. Vergote 1996b). Zij is anticiperend en houdt een belofte in voor de toekomst: 'Later, als ik groot ben ...' 'Opgemerkt moet worden dat de tijd van het Ik-ideaal het futurum is: ik zál zijn', aldus Mooij (1975, p. 136). De gerichtheid op de toekomst is een cruciaal aspect in Lacans opvatting van het Ik-ideaal.

Naast 'de geboorte van de eigen mogelijkheid' produceert de primaire identificatie volgens Lacan (1960/1966, p. 808) nog een effect. Hij veronderstelt namelijk dat de betekenaar van de almachtige Ander tegelijkertijd de incarnatie is van wat hij de *trait unaire* noemt (vgl. Van Haute 2000). Dit bij uitstek theoretische concept slaat hier voornamelijk op het spel van eenheid en verschil in de orde van het symbolische: ofschoon betekenaars uitsluitend op basis van hun verschil met alle overige betekenaars betekenis verwerven (vgl. Dor 1992), zijn deze verschillen slechts denkbaar zolang alle betekenaars minimaal ook tot eenzelfde dimensie behoren. Omgekeerd kan ook een gemeenschappelijke dimensie natuurlijk pas gezien worden als ze bij verschillende elementen aangetroffen wordt. Welnu, de *trait unaire* is de ultieme betekenaar van deze wederzijdse afhankelijkheid van eenheid en verschil in de orde van het symbolische. Psychologisch kan dit concept verwijzen naar de problematiek van de hechting/separatie: hoe kan ik mij (emotioneel) hechten aan een ander, zonder er evenwel mee samen te vallen, en een zekere afstand toch op een veilige manier beleven? In de moeder-kinddyade brengt de *trait unaire* een zekere, maar beperkte, afstand tot de 'almachtige Ander' tot stand, hetgeen onontbeerlijk is voor de ontwikkeling van de subjectiviteit van het kind en voor de ontwikkeling van de eigen mogelijkheid.

Dit heilzame proces heeft volgens Lacan echter een keerzijde. De *trait unaire* zou namelijk onvermijdelijk ook een dergelijke afstand vestigen in het subject zelf: '(...) [het is] de *trait unaire* die (...) dit subject aliëneert in de primaire identificatie die het Ik-ideaal vormt' (Lacan 1960/1966, p. 808).⁴ Lacan benoemt de geïntrojecteerde afstand hier als 'aliënering': de innerlijke vervreemding van het subject.⁵ Het subject is thans gedoemd nooit vol-

ledig samen te vallen met zichzelf. De identificatie met de betekenaar van de almachtige Ander stelt volgens Lacan niet enkel de *mogelijkheid* tot een eigen almacht in het vooruitzicht, maar brengt tevens een aliënatie teweeg in het subject.

Het specifieke proces waarin deze aliënatie tot stand komt, wordt door Lacan voorgesteld als '(...) het opvullen van het onzichtbare merkteken waarmee het subject door de betekenaar wordt opgezadeld (...)’ (Lacan 1960/1966, p. 808).⁶ Dit merkteken – soms ook het symbolische merkteken genoemd – verwijst onder meer naar de symbolische omkadering die altijd reeds aanwezig is, zelfs vóór de geboorte van het individu. Het is het omringende netwerk van verhalen, verlangens, idealen, verwachtingen, waarin elk subject onlosmakelijk vervat zit (vgl. Berns e.a. 1979, p. 55). Dit symbolische kader vervult overigens ook in het proces van de imaginaire identificatie een cruciale rol.⁷ Het symbolische merkteken bakent er immers de realiteit van het subject af (vgl. Léger 1987). Het symbolische brengt het onderscheid aan tussen het reële subject en het beeld in de spiegel. Hierdoor kan het beeld als louter teken van het eigen lichaam benaderd worden (Mooij 1975). Met andere woorden: het symbolische merkteken voorkomt dat het subject zich *zonder meer* verliest in zijn spiegelbeeld.⁸

Twee belangrijke aspecten van Lacans theorievorming omtrent het Ik-ideaal kunnen nu worden aangeduid: enerzijds staat deze ideaalinstantie aan de basis van de fundamenteel onophefbare aliënatie in het subject en anderzijds vertegenwoordigt ze de *anticipatie* van de eigen almacht. Lacan begrijpt het Ik-ideaal dus vooral als de psychische vormgeving van de – in ieder geval in de tijd – onoverbrugbare afstand tot elke ideaalvoorstelling.

In dit verband stelt Lacan dat het Ik-ideaal het best opgevat kan worden als een symbolische instantie. Dit kunnen we onder meer opmaken uit de enigszins enigmatische zin: ‘Het subject openbaart zich slechts in de voltooid tegenwoordig toekomstige tijd: hij zal geweest zijn’ (Lacan 1960/1966, p. 808).⁹ Hierin benadrukt hij de principiële onmogelijkheid van een samenvallen van het subject en zijn ideaal (vgl. Chasseguet-Smirgel 1975). We kunnen ‘hij zal geweest zijn’ hier immers begrijpen als ‘hij zal zijn ideaal geweest zijn’. Het subject zal het ideaal niet zijn, maar *geweest* zijn. Op het moment van het ‘zijn’ (=identiteit) is het ideaal alweer verdwenen, en laat het slechts een vage herinnering na: ‘Daar waar het zoëven was, daar waar het eventjes was, te midden van een nagloeiende uitdoving en een vertraagde geboorte (...)’ (Lacan 1960/1966, p. 801).¹⁰ Deze dynamiek duidt op een dimensie van vluchtigheid, met name de metonymische structuur, die een basismechanisme is van de orde van het symbolische. Het Ik-ideaal, als onderdeel van deze orde van het symbolische, aliëneert zodoende het subject en introduceert de onmogelijkheid voor het subject om samen te vallen met het ideaal waar hij naar streeft (vgl. Chasseguet-Smirgel 1975). In dit opzicht is het Ik-ideaal niet meer en niet minder dan de psychische representant van het symbolische tekort!

Met deze stelling wijkt Lacan duidelijk af van vele traditionele opvattingen – te beginnen met die van Freud – omtrent het Ik-ideaal. Freud vindt immers de afstand tussen het Ik en het Ik-ideaal niet zo belangrijk, integendeel. Hij beschouwt het Ik-ideaal vanuit het perspectief van de narcistische bevredigingen en stelt: ‘(...) de bevrediging komt tot stand doordat aan dit ideaal voldaan wordt’ (Freud 1914, p. 62). Het overbruggen van de afstand tussen het Ik en het Ik-ideaal is bij Freud dus niet a priori uitgesloten. Zo schrijft hij ook dat ‘de mate waarin dit Ik-ideaal zich van het actuele Ik verwijdert, per individu sterk varieert en dat bij velen deze differentiatie binnen het Ik niet verder reikt dan bij het kind’ (Freud 1921, p. 56). Voor Freud is het bereiken van een zekere mate van narcistische bevrediging dan ook een onontbeerlijke schakel om het streven zelf naar het Ik-ideaal te begrijpen (Freud 1914, p. 62). Bij Lacan lijkt dit op het eerste gezicht niet zo te zijn, gezien de principiële onbereikbaarheid van het Ik-ideaal. Hierdoor is het onduidelijk waar en hoe de narcistische bevrediging – en a fortiori de dynamiek van het streven naar het Ik-ideaal – in Lacans theorie gesitueerd moet worden. Uit de hier geanalyseerde tekst (Lacan 1960/1966) blijkt dat Lacan deze thematiek verbindt met een andere instantie: het *ideaal-Ik*.

Het ideaal-Ik

Hoewel de term ‘ideaal-Ik’ slechts éénmaal opduikt in Lacans tekst (Lacan 1960/1966), maakt ook deze notie volgens Dor (1992) wezenlijk deel uit van de *graphie du désir*. Dit ideaal-Ik dient volgens Dor verbonden te worden met zowel de orde van het imaginaire als met het narcisme en zou bovendien essentieel zijn voor een goed begrip van de notie Ik-ideaal (vgl. Van Haute 2000).

Lacan (1960/1966, p. 809),^{11, 12} verbindt het ideaal-Ik inderdaad met de problematiek van het narcisme én met de orde van het imaginaire. Het ideaal-Ik is een narcistisch beeld, een libidineuze (over)bezetting van het beeld van het Ik. Een dergelijke libidineuze investering leidt tot de idealisering van het Ik, aldus Moyaert (1996, p. 202): ‘Doordat alle energie in één object wordt samengetrokken, neemt “het ik” onvermijdelijk de vorm aan van een volkomen geïdealiseerd en ideaal liefdesobject.’

Het Ik en het ideaal-Ik hebben volgens Lacan dan ook een nauwe band met elkaar (Lacan 1975)¹³: het ideaal-Ik is het narcistische beeld van het Ik. Anders gezegd: het ideaal-Ik is de miskennis van de afstand van het subject tot zijn (spiegel)beeld en impliceert de loochening van de eigen verbrokkeldheid (tekortkomingen). Daardoor kan het subject zich verheugen in de volmaaktheid en ongenaakbaarheid van het beeld (vgl. Van Haute 2000). In dit opzicht is het ideaal-Ik ook te beschouwen als de miskennis van de *principiële onbereikbaarheid* van het Ik-ideaal. In het ideaal-Ik valt het subject immers samen met het ideaalbeeld dat het heeft opgebouwd. Door het ideaal-Ik te erkennen als een afzonderlijke psychische instantie gaat Lacan bovendien andermaal in tegen de idee dat het primaire narcisme een

werkelijk doorleefde fase in de ontwikkeling van het kind zou zijn. Immers, het is volgens hem pas *dóór* de aliënering dat het subject fantasieën creëert over een eigen toestand van volmaakte eenheid die nooit bestaan heeft. Hiermee is over het ideaal-Ik evenwel niet alles gezegd. Deze instantie bezit namelijk, volgens Lacan, een grimmige tegenpool.

Het ideaal-Ik biedt niet alleen de mogelijkheid tot narcistische bevrediging, maar is volgens Lacan ook nauw gerelateerd aan de problematiek van de agressie: '(...) het narcistische beeld, dat, vertrekkende van de lust, gewonnen uit de ontmoeting van zichzelf in de spiegel, in de confrontatie met de gelijke ander omslaat in de vergaarbak van zijn intiemste agressie' (Lacan 1960/1966, p. 809).¹⁴ Enerzijds vat Lacan het ideaal-Ik dus op als een imaginaire instantie die gekoppeld is aan de narcistische bevrediging van het subject ('de gewonnen lust'). Anderzijds beklemtoont hij dat dit narcistische beeld in de confrontatie met de gelijke ander nauw verbonden is met de problematiek van de agressiviteit ('een vergaarbak voor zijn intiemste agressie').¹⁵ Om deze tegenstelling te begrijpen is Lacans begrip van het concept 'agressiviteit' cruciaal. Volgens hem wordt agressiviteit niet zozeer opgewekt door de ander die een rechtstreekse bedreiging vormt voor de broze eenheid (identiteit) van het eigen Ik, als wel door de gelijke ander die de perfecte eenheid voorstelt. Het verrukkelijke, maar onvermijdelijk uitwendige eenheidsbeeld confronteert het subject op een al te pijnlijke manier met zijn eigen verbrokkeldheid. Agressiviteit komt volgens Lacan dan ook voort uit de *eigen* gealiënerdheid (vgl. Boothby 1991). Hoe verhevener het beeld, hoe meer de eigen onvolmaaktheid en innerlijke discordantie op een soms ondraaglijke manier aan het licht treden (vgl. Moyaert 1996).

De relatie van een subject met zijn ideaal(-Ik) is dus van tweeërlei aard. Het ideaal-Ik biedt hem enerzijds de mogelijkheid tot narcistische bevrediging, anderzijds roept het agressie op die tegen het narcistische beeld zelf gericht is. Behalve een mateloze bewondering maakt ook een intense vernietigingsdrang deel uit van de relatie van het subject tot zijn ideaal(-Ik). Die dubbelzinnigheid in het ideaal-Ik blijkt trouwens een cruciale rol te spelen in Lacans visie op de structuur van het streven naar het Ik-ideaal.

De structuur van het streven naar het Ik-ideaal

We hebben gezien hoe Lacan conceptueel een onderscheid maakt tussen het Ik-ideaal en het ideaal-Ik. Beide instanties zijn evenwel gezamenlijk betrokken in het streven van het subject naar het Ik-ideaal. Dit streven heeft als kenmerkende structuur de dialectiek tussen Ik-ideaal en ideaal-Ik. Gezien de onbereikbaarheid van het Ik-ideaal is het strevend subject bij voorbaat gedoemd onbevredigd te blijven. De gapende kloof tussen het Ik en het Ik-ideaal voedt het streven immers onophoudelijk. Toch lijkt deze onbereikbaarheid het streven uiteindelijk lam te kunnen leggen. Een ideaal dat als pure onbereik-

baarheid verschijnt, ontmoedigt het subject immers in het nastreven ervan. Blijkbaar vereist de dynamiek van het streven naar het Ik-ideaal een zekere miskennis van de principiële onbereikbaarheid. Maar, een volledige miskennis dreigt eveneens uit te monden in een stilvallen van dit streven, aangezien het onmogelijke einddoel dan virtueel bereikt is. Het streven naar het Ik-ideaal lijkt zich, met andere woorden, op te houden tussen twee extremen: het Ik-ideaal en het ideaal-Ik. Enkel in dit tussen-in is het voortbestaan van het streven gevrijwaard. Beide ideaalinstanties zijn dan ook onontbeerlijk voor het streven als zodanig. Ook Penot is deze stelling toegedaan: 'De psychische realiteit van het normale subject zou zich in zekere zin moeten ontplooiën in de ruimte tussen deze twee tegengestelde "ideaal"-instanties; en het behoud van een dergelijke spanningsboog zou dan een noodzakelijke voorwaarde zijn opdat het traject van de drift niet op hol zou slaan (...)' (Penot 1995, p. 78).¹⁶ Cruciaal voor deze spanningsboog is dat het ideaal-Ik, in Lacans theorie, wezenlijk een projectie is: 'Het is altijd in de ander dat het subject zijn ideaal-Ik zal terugvinden' (Lacan 1975, p. 311).¹⁷ Dit zet het eigen tekort meteen weer in de verf. Ofschoon het ideaal-Ik precies de miskennis is van het (symbolische) tekort en in dit opzicht aanleiding kan zijn tot een stilvallen van het streven, is het dus tevens het aanhechtingspunt bij uitstek waarlangs dit miskende tekort terugkeert. Samengevat: de imaginaire miskennis van het symbolische tekort gaat aan zijn eigenlijke doel voorbij en resulteert onvermijdelijk in de imaginaire beleving van het tekort. Rest ons nu nog de vraag hoe deze imaginaire beleving van het tekort hier begrepen moet worden.

De imaginaire beleving van het tekort

De verschijning van het ideaal-Ik in de gelijke ander brengt het Ik in de ban van het imaginaire: 'Voortaan is het ik functie van meesterschap, prestigeduels, geconstitueerde rivaliteit' (Lacan 1960/1966, p. 809).¹⁸ Het Ik bedient zich voortaan van de registers van het imaginaire: meesterschap, rivaliteit, prestige (aan te vullen met jaloezie). Een openlijke strijd laait op tussen het Ik en de gelijke ander, met als torenhoge inzet: het ideaal-Ik.

Men kan deze ontwikkeling, die voor de clinicus zeer herkenbaar is, als volgt trachten te beschrijven. Het ideaal-Ik verschijnt op de plaats van de gelijke ander. Bijgevolg belichaamt de ander – pijnlijk nabij – het voor het subject onbereikbare ideaal. De ander bezit het ideaal, hij is de perfecte eenheid met zichzelf. Het subject beschouwt het Ik-ideaal bijgevolg niet als principieel onbereikbaar (=symbolisch), maar als iets dat hem persoonlijk ontzegd is (=imaginair). We kunnen hierin de essentie van de term 'frustratie' herkennen, tenminste in de zin die Dor er, vanuit lacaniaans perspectief, aan geeft: 'Het gemis in de frustratie is inderdaad een imaginair leed. Het object van de frustratie, daarentegen, is voor het subject zonder twijfel reëel' (Dor 1985, p. 105).¹⁹ Op het imaginaire niveau is het subject

ervan overtuigd dat het 'object' een reële mogelijkheid is, die hem echter geweigerd wordt, of waartoe enkel hij niet in staat is. Het 'gemis' daarentegen is imaginair omdat het subject het algemene en intersubjectieve karakter ervan ontkent. Het subject meent dat het de feilloze ander is die hem het ideaal ontzegt.²⁰ Daarom wordt de relatie tot die ander voortaan gedomineerd door rivaliteit en prestigeduels. Het subject tracht via een *imaginaire* strijd het reële object te veroveren op de gelijke ander. Met Moyaert kan men dan ook zeggen dat de *imaginaire rivaliteit* een paradoxaal karakter heeft: '(...) de rivaal is én model én hinderpaal. Men is agressief t.o.v. wat men bewondert' (Moyaert 1994, p. 49).

Kortom, de *imaginaire illusie* van het ideaal-Ik brengt weinig heil. Indien het subject er al in slaagt enig narcistisch genot te putten uit de miskenning van het symbolische tekort (het Ik-ideaal), dan is dit stellig van korte duur – aangezien het in de gelijke ander verschijnen van het ideaal-Ik aanleiding kan zijn tot een *imaginaire strijd* die het subject aan zijn eigen agressiviteit onderwerpt en vrijwel onmiddellijk weer het tekort aantoot.

Enkele klinische illustraties

Een aantal aspecten van enkele klinische beelden kunnen vanuit de boven beschreven optiek inzichtelijk gemaakt worden. Het spreekt voor zich dat we dit hier slechts zeer summier kunnen doen. Bovendien zijn we ons ervan bewust dat hiermee de complexiteit en het samenspel van andere dynamische verklaringsfactoren in deze klinische beelden enigszins onderbelicht zullen worden.

Laten we eerst kort de twee 'klassieke' neurosen, namelijk de histerie en de dwangneurose, bekijken. Deze worden duidelijk gekenmerkt door het feit dat de principiële onbereikbaarheid van het Ik-ideaal niet dan wel zeer moeilijk aanvaard kan worden. Dit is het duidelijkst in de histerie. Kenmerkend voor de hysterische patiënt is immers dat hij/zij gekweld wordt door een onverdraaglijke onvoldaanheid (Corveleyn 1996). De ervaring van het tekort (*manque*), van het nooit volledig kunnen samenvallen met het Ik-ideaal, wordt door de hystericus/ca 'beleefd als een knagend gemis dat steeds maar opjaagt. Telkens als in de ogen van de buitenwereld iets wordt bereikt dat op zichzelf aangenaam is of belangrijk, duiken bij de hysterische patiënt onveranderlijk twijfels en wantrouwen op omtrent de waarde van het bereikte resultaat, alsook gevoelens van onvrede' (Corveleyn 1996, p. 70). De onmogelijkheid om de principiële onbereikbaarheid van het Ik-ideaal te erkennen en te aanvaarden als een relativerend inzicht dat het verlangen mogelijk maakt, uit zich in allerlei vormen. Zo is men bijvoorbeeld op zoek naar een partner die ontgaan is van elk 'tekort', of die men zal 'opvoeden' tot een man/vrouw zonder tekort, of men jaagt beroepsmatig succes na succes na, zonder daarbij ooit een echt gevoel van bevrediging te hebben. Het gras is immers steeds groener ...

Bovendien komt bij de hysterie de door Lacan beschreven dynamiek tussen Ik-ideaal en ideaal-Ik vaak zeer pregnant naar voren. De hysterica die op een feestje wil schitteren door zorgvuldig uitgekozen kledij en opmaak, wordt al snel gekweld door twijfels of zij wel echt gewaardeerd wordt, onder meer omdat de aanwezige mannen toch ook wel – en misschien wel meer – oog hebben voor de vrouw aan de andere kant van de zaal. De succesvolle zakenman begint sterk te twijfelen aan zichzelf wanneer hij hoort van de prestaties van een collega die blijkbaar meer of grotere successen boekt. Het ideaal-Ik verschijnt in de ander en toont de principiële onbereikbaarheid van het eigen Ik-ideaal, het eigen tekort. Lusteloze, depressieve gevoelens en/of een imaginaire geboeidheid door die ‘ideale ander’, die kan leiden tot gevoelens van jaloezie, agressiviteit en competitie, zijn vaak het gevolg.

Ook in de *dwangneurose* speelt het niet kunnen aanvaarden van de principiële onbereikbaarheid van het Ik-ideaal een belangrijke rol. In de *dwangneurose* staat een meer of minder sterk streven naar (morele) ‘puurheid’, ‘zuiverheid’ en/of ‘reinheid’ centraal. Extreme gewetensvolheid, perfectionisme en talrijke andere dwangsymptomen of -handelingen (bv. schoonmaakdwang, smetvrees, ...) moeten dit streven ‘garanderen’ (zie bv. Corveleyn 1996). In de analyse met dergelijke patiënten stuit elke verspreking, bewering of suggestie die wijst op het tegendeel dan ook stevast op een soms verregaande ontkenning. Ook hier kan het tekort niet aanvaard worden: elke driftmatige impuls houdt het gevaar in tekort te schieten ten opzichte van het Ik-ideaal en dient dus zorgvuldig aan controle onderworpen te worden. Zoals bekend, mislukt dit maar al te vaak of leidt het tot een lange reeks van dwangsymptomen en -handelingen.

De *neurotische depressie* toont de andere zijde van de medaille van de verhouding van het subject tot zijn Ik-ideaal. Het Ik-ideaal in de depressie wordt immers gekenmerkt door het streven naar een al-vervullende relatie die elk tekort invult en/of het perfectionistisch en vaak dwangmatig najagen van meestal professioneel, maar soms ook relationeel ‘succes’ (zie bv. Blatt 1998; Grunberger 1965; Hewitt & Flett 1991; Lax 1989; Miller 1979; Sandler & Joffe 1965; Vergote 1996a). Dit, vaak grotendeels onbewuste, grandioze Ik-ideaal draagt echter de kiemen van zijn eigen ondergang in zich: een relatiebreuk, dood van een significante ander, verlies van werk of het besef dat de hoge en vaak extreem perfectionistische doelen die men zichzelf gesteld heeft onbereikbaar zijn, leiden tot een vaak extreme discrepantie tussen Ik en Ik-ideaal. Het is alsof het Ik-ideaal als motor van het streven in de depressie is stilgevallen, wat zich onder meer uit in gevoelens van lusteloosheid en het gevoel dat niets nog zin heeft. Men voelt zich door niets meer aangetrokken of aangesproken. Het streven, het verlangen, valt stil. De depressieve patiënt klaagt over een algemene denkremming, een vaag gevoel van vermoeidheid, het verdwijnen van de eetlust, het gevoel geen beslissingen meer te kunnen nemen, of over een globale dan wel meer specifieke vertraging van de motoriek. Kortom: symptomen die alle wijzen op

het stilvallen van het streven naar het Ik-ideaal (vgl. Vergote 1996a). Vaak geeft deze gapende kloof tussen Ik en Ik-ideaal ook aanleiding tot soms heftige angstgevoelens ('angstige' of 'geagiteerde' depressie).

We zagen reeds dat Lacan het Ik-ideaal met een naar de toekomst gerichte mogelijkheid verbond. De depressie lijkt in dit opzicht de stoornis bij uitstek waarbij deze idee van mogelijkheid wegvalt, precies door de als onoverbrugbaar ervaren afstand tussen Ik en Ik-ideaal. De toekomst wordt somber ingeschat en verschijnt als een depressieve leegte, een niets. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat sommige fenomenologen de depressie – weliswaar te eenzijdig – hebben geïnterpreteerd in termen van een verstoorde tijdsbeleving (bv. Ey 1954). Typerend voor de depressie is dus het feit dat de principiële onbereikbaarheid van het Ik-ideaal in extreme mate wordt doorgetrokken. Elke wens of poging tot het nastreven ervan wordt meteen als onmogelijk afgedaan of leidt tot heftige en verlammende angstgevoelens. In vele varianten, gaande van vage gevoelens van onwaardigheid tot verregaande zelfbeschuldigingen, ervaart de depressieve patiënt het tekort. De depressie vormt aldus een perfecte illustratie van de lacaniaanse gedachte dat het streven naar het Ik-ideaal noodzakelijk ook een zekere – zij het tijdelijke en niet duurzame – imaginaire miskennis van het tekort vereist. Valt deze miskennis weg, dan taant ook het streven. Hysterie en dwangneurose zijn vanuit dit perspectief te karakteriseren als stoornissen die verbonden zijn met een te sterk miskennen van de principiële onbereikbaarheid van het Ik-ideaal, terwijl depressie een vorm van pathologie is waarin die principiële onbereikbaarheid in het extreme wordt doorgetrokken en waarin elk miskennen ervan ontbreekt.

De manie, in vele opzichten de tegenpool van de depressie, toont ditzelfde inzicht op extreme wijze aan. In de manie wordt deze voor het verlangen noodzakelijke miskennis van het tekort immers extreem doorgetrokken. Men meent samen te vallen met het ideaal-Ik, waardoor elk tekort en de principiële onbereikbaarheid van het Ik-ideaal wegvalt.²¹ Ook in de groothedswaan, althans in de extreme varianten ervan, lijkt dit het geval te zijn. Zoals we gezien hebben, is volgens Lacan een dergelijk 'samenvallen zonder meer' met het ideaal-Ik en dus ook met het Ik-ideaal echter onmogelijk, vanwege de principiële onbereikbaarheid van het Ik-ideaal. Misschien kan een verklaring voor het feit dat dit in de manie en de groothedswaan wel het geval lijkt te zijn gezocht worden in Lacans theorie van de psychose. Volgens Lacan wordt de psychose immers gekenmerkt door een gebrek in de toetreding tot de symbolische orde.²² Het psychotische subject neemt de symbolische functie niet op zich (Mooij 1975). Deze functie is echter van wezenlijk belang. Indien de symbolische omkadering wegvalt, ontbreekt immers ieder merkteken dat de realiteit van het subject zou kunnen afbakenen. Het reële universum en het spiegeluniversum zijn dan niet langer van elkaar te onderscheiden. Het subject kan zich zonder meer ophouden aan de andere kant van de spiegel en samenvallen met het beeld van zich-

zelf. De spanning tussen de reële verbrokkeldheid van het subject en de imaginaire eenheid van het beeld, waardoor het symbolische tekort terugkeerde bij de neuroticus/ca, ontbreekt. Meteen dient hier echter aan toegevoegd te worden dat de manie (zeker de hypomanie) en ook de groothedswaan niet steeds op te vatten zijn als uitingen van een psychotische persoonlijkheidsstructuur. Op dit punt is dus zeker nog verder onderzoek vereist.

Conclusie

In dit artikel hebben we in de eerste plaats getracht een beeld te schetsen van Lacans visie op het Ik-ideaal aan de hand van enkele summieere aanwijzingen hieromtrent in een van zijn zogenaamde 'programmatische' teksten (Lacan 1960/1966). Lacan vat het Ik-ideaal op als een instantie die het symbolische tekort vertegenwoordigt in het subject, meer bepaald de principiële onbereikbaarheid van elke mogelijke ideaalvoorstelling. De miskenning van die onbereikbaarheid mondt, volgens Lacan, uit in het ideaal-Ik. Deze psychische instantie is wezenlijk imaginair en narcistisch van aard, maar tevens nauw verbonden met de problematiek van de agressiviteit. Dit ideaal-Ik verschijnt immers, volgens Lacan, altijd op de plaats van de gelijke ander. Hierin herkenden we ook de terugkeer van het miskende tekort op imaginair niveau, die bovendien structureel is voor het streven als zodanig.

Met enkele summieere voorbeelden illustreerden we vervolgens de klinische bruikbaarheid en heuristische waarde van Lacans theorie over het Ik-ideaal en ideaal-Ik. De hysterie en de dwangneurose, zo argumenteerden we, worden duidelijk gekenmerkt door het niet of moeilijk kunnen aanvaarden van de principiële onbereikbaarheid van het Ik-ideaal, waardoor het subject meent dat het tekort, dat eigen is aan de mens, opgevuld kan worden. De depressie daarentegen toont op zeer pregnante wijze aan dat een gedeeltelijke en/of tijdelijke miskenning van het tekort essentieel is voor het streven naar het Ik-ideaal. In de depressie valt het streven naar het Ik-ideaal stil op het ogenblik dat de imaginaire miskenning van het tekort, dus van de principiële onbereikbaarheid van het Ik-ideaal, wegvalt. Zowel een teveel (hysterie en dwangneurose) als een te weinig (depressie) miskennen van de principiële onbereikbaarheid van het Ik-ideaal en dus het tekort, blijkt samen te hangen met psychopathologie.

De manie en de groothedswaan, ten slotte, toonden duidelijk de behoefte aan verder onderzoek naar Lacans opvattingen over het Ik-ideaal aan. In de manie en de groothedswaan lijkt het subject immers wel samen te vallen met zijn ideaal-Ik en dus met het Ik-ideaal, wat volgens Lacans opvatting echter onmogelijk is: het Ik-ideaal is volgens hem immers een symbolische instantie, die het subject voor een onophefbaar tekort plaatst.

Lacans visie op het Ik-ideaal, waarvan we hier slechts enkele aspecten hebben belicht, biedt dus zeker geen sluitend antwoord op de vele conceptuele

onduidelijkheden in verband met de notie Ik-ideaal. Niettemin menen wij dat deze visie – juist vanwege haar fundering in een stringente en doordachte antropologie – verder kan bijdragen aan deze verheldering door concrete bakens aan te bieden voor zowel de klinische praktijk als verder theoretisch en empirisch onderzoek.

Noten

1. Zie Van Haute (2000) voor een omstandige situering van en commentaar bij deze tekst.
2. Omwille van een vlottere leesbaarheid vertalen we de te bespreken passages naar het Nederlands. De oorspronkelijke Franse tekst is evenwel steeds in de noten bijgevoegd.
3. 'Prenez seulement un signifiant pour insigne de cette toute-puissance, ce qui veut dire (...) de cette naissance de la possibilité (...)' (Lacan 1960/1966, p. 808).
4. ' (...) le trait unaire qui (...) aliène ce sujet dans l'identification première qui forme l'idéal du moi' (Lacan 1960/1966, p. 808).
5. We gebruiken de term 'aliënatie' voortaan om de 'innerlijke vervreemding die gekoppeld is aan een zekere splitsing in het subject' aan te duiden.
6. ' (...) de combler la marque invisible que le sujet tient du signifiant (...)' (Lacan 1960/1966, p. 808).
7. In tegenstelling tot de primaire (symbolische) identificatie, die een identificatie is met een betekenaar, is de imaginaire identificatie een identificatie met een beeld.
8. Dezelfde dynamiek treffen we ook aan in het paradigma van de vraag. Immers, hoewel de vraag in essentie de talige articulatie is van de behoefte, heeft ze in de eerste plaats de onbegrensde aanwezigheid van de Ander (de liefde van de Ander) op het oog. Het object van de behoefte krijgt in deze dus de functie toebedeeld teken te zijn van liefde (vgl. Van Haute 1990, p. 133). Voorzover de vraag een vraag is naar liefde, kan de Ander echter nooit een sluitend antwoord geven. Wat men ook krijgt, het is nooit dát. Het symbolische merkteken verhindert het subject de bevrediging van zijn behoefte zonder meer op te vatten als een absoluut en onvoorwaardelijk teken van liefde.
9. ' (...) le sujet (...) ne s'annonce: il aura été, – qu'au futur antérieure' (Lacan 1960/1966, p. 808).

10. 'Là où c'était à l'instant même, là où c'était pour un peu, entre cette extinction qui lui tait encore et cette éclosion qui achoppe (...)' (Lacan 1960/1966, p. 801).
11. 'C'est cette image qui se fixe, moi idéal (...)' (Lacan 1960/1966, p. 809).
12. ' (...) l'image narcissique (...)' (Lacan 1960/1966, p. 809).
13. ' (...) du seul fait qu'elle est image, le Moi est Moi Idéal (...)' (Lacan 1975, p. 311).
14. ' (...) l'image narcissique, qui, de l'effet jubilatoire de sa rencontre au miroir, devient dans l'affrontement au semblable le déversoir de la plus intime agressivité' (Lacan 1960/1966, p. 809).
15. Elders verwoordt Lacan deze idee als volgt: ' (...) la relation évidente de la libido narcissique (...) à l'agressivité qui s'en dégage dans toute relation à l'autre (...)' (Lacan 1949/1966, p. 98, onze cursivering).
16. 'La réalité psychique du sujet normal aurait en quelque sorte à se déployer dans l'espace tendu entre ces deux instances "idéales" opposées; et le maintien d'un tel écart de tension constituerait une condition nécessaire pour que la trajectoire pulsionnelle n'aille pas se perdre (...)' (Penot 1995, p. 78).
17. 'C'est dans l'autre qu'il retrouvera toujours son Moi idéal (...)' (Lacan 1975, p. 311).
18. 'Le moi est dès lors fonction de maîtrise, jeu de prestance, rivalité constituée' (Lacan 1960/1966, p. 809).
19. 'En effet, dans la frustration, le manque est un dommage imaginaire. En revanche, l'objet de la frustration est, quant à lui [le sujet] tout à fait réel' (Dor 1985, p. 105).
20. Vergelijk ook de volgende bewering van Lacan: 'Quant au moi idéal, qui est l'autre imaginaire que nous avons en face de nous au même niveau, il représente par lui-même celui qui nous prive' (Lacan 1986, p. 275).

Ik-ideaal en ideaal-Ik

Bram Vervliet, Patrick Luyten, Jozef Corveleyn

21. Ook Freud was deze mening toegedaan: '(...) binnen het kader van onze analyse van het Ik valt er niet aan te twijfelen dat bij de manicus

Ik en Ik-ideaal zijn samengevloeid' (Freud 1921, p. 81).

22. Waarbij dit eerder structureel dan psychogenetisch gedacht wordt.

Literatuur

- Arlow, J.A. (1982). Problems of the superego concept. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 37, 229-244.
- Berns, E., IJsseling, S. & Moyaert, P. (1979). Denken in Parijs: taal en Lacan, Foucault, Althusser, Derrida. Alphen aan den Rijn & Brussel: Samson Uitgeverij.
- Blatt, S.J. (1998). Contributions of psychoanalysis to the understanding and treatment of depression. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 46 (3), 722-752.
- Boothby, R. (1991). *Death and desire*. New York: Routledge.
- Corveleyn, J. (1996). Hysterie en dwangneurose. In A. Vergote & P. Moyaert (red.), *Psychoanalyse. De mens en zijn lotgevallen* (p. 52-104). Kapellen: De Nederlandsche Boekhandel/Uitgeverij Pelckmans.
- Chasseguet-Smirgel, J. (1975). *L'Idéal du moi. Essai sur la maladie d'Idéalité*. Paris: Tchou.
- Dor, J. (1985). *Introduction à la lecture de Lacan. Tome 1: L'inconscient structuré comme un langage*. Parijs: Denoël.
- Dor, J. (1992). *Introduction à la lecture de Lacan. Tome 2: La structure du sujet*. Parijs: Denoël.
- Ey, H. (1954). *Études psychiatriques. Tome III. Structure des psychoses aiguës et déstructuration de la conscience*. Parijs: Desclée de Brouwer.
- Finkelstein, L. (1991). Neglected aspects of the superego. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis*, 19 (4), 530-554.
- Freud, S. (1914). Ter introductie van het narcisme. *Sigmund Freud. Nederlandse Editie. Psychoanalytische theorie 1*, p. 25-64. Meppel: Boom.
- Freud, S. (1921). *Massapsychologie en Ik-analyse. Sigmund Freud. Nederlandse Editie. Cultuur en Religie 5*, p. 10-94. Meppel: Boom.
- Freud, S. (1923). *Het Ik en het Es. Sigmund Freud. Nederlandse Editie. Psychoanalytische Theorie 3*, p. 9-82. Meppel: Boom.
- Freud, S. (1933). *Inleidende colleges in de psychoanalyse. Nieuwe reeks. Sigmund Freud. Nederlandse editie. Inleiding tot de Psychoanalyse 3*, p. 13-202. Meppel: Boom.
- Garza-Guerrero, A.C. (1981). The superego concept. Part I: Historical review; object relations approach. *Psychoanalytic Review*, 68 (3), 321-342.
- Grunberger, B. (1965). Étude sur la dépression. *Revue Française de Psychanalyse*, 29 (2-3), 163-182.
- Hewitt, P.L. & Flett, G.L. (1991). Dimensions of perfectionism in unipolar depression. *Journal of Abnormal Psychology*, 100 (1), 98-101.
- Lacan, J. (1949/1966). Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je telle qu'elle nous est révélée dans l'expérience psychanalytique. In J. Lacan (red.), *Écrits* (p. 93-100). Parijs: Seuil. Engelse vertaling: Sheridan, A. (1977). *Écrits. A selection* (p. 1-7). New York: Norton.
- Lacan, J. (1960/1966). *Version du sujet et dialectique du désir dans l'inconscient freudien*. In J. Lacan (red.), *Écrits* (p. 793-828). Parijs: Seuil. Engelse vertaling: Sheridan, A. (1977). *Écrits. A selection* (p. 292-325). New York: Norton.
- Lacan, J. (1975). *Le Séminaire. Livre I. Les écrits techniques de Freud, 1953-1954. Texte établi par Jacques-Alain Miller*. Parijs: Seuil. Engelse vertaling: Forrester, J. (1988). *Freud's Papers on Technique, 1953-1954. The Seminar of Jacques Lacan. Edited by Jacques-Alain Miller. Book I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lacan, J. (1986). *Le Séminaire. Livre VII. L'éthique de la psychanalyse, 1959-1960. Texte établi par Jacques-Alain Miller*. Parijs: Seuil. Engelse vertaling: Porter, D. (1986). *The ethics of psychoanalysis, 1959-1960. The seminar of Jacques Lacan. Edited by Jacques-Alain Miller. Book VII*. New York: Norton.
- Lax, R.F. (1989). The narcissistic investment in pathological character traits and the narcissistic depression: Some implications for treatment. *International Journal of Psycho-Analysis*, 70, 81-90.
- Léger, C. (1987). *Quel est donc cet autre auquel je suis plus attaché qu'à moi?* In G. Miller (red.), *Philosophie présente: Lacan* (p. 31-58). Parijs: Bordas.
- Miller, A. (1979). Depression and grandiosity as related forms of narcissistic disturbances.

Ik-ideaal en ideaal-Ik

Bram Vervliet, Patrick Luyten, Jozef Corveleyn

International Review of Psychoanalysis, 6, 61-76.

Milrod, D. (1990). The ego ideal. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 45, 43-60.

Mooij, A. (1975). Taal en verlangen. *Lacans theorie van de psychoanalyse*. Meppel: Boom.

Moyaert, P. (1994). Ethiek en sublimatie. Over de 'ethiek van de psychoanalyse' van Jacques Lacan. Nijmegen: SUN.

Moyaert, P. (1996). Drift, ik-vorming en taal. In A. Vergote & P. Moyaert (red.), *Psychoanalyse. De mens en zijn lotgevallen* (p. 184-223). Kapellen: De Nederlandsche Boekhandel/Uitgeverij Pelckmans.

Penot, B. (1995). L'instance du Surmoi dans les Écrits de Jacques Lacan. In N. Amar, G. Le Gouès & G. Pradier (red.), *Surmoi. Les développements postfreudiens. Tome II* (p. 69-94). Parijs: Presses Universitaires de France.

Sandler, J. & Joffe, W.G. (1965). Notes on childhood depression. *International Journal of Psycho-Analysis*, 46, 88-96.

Sandler, J., Holder, A. & Meers, D. (1963). The ego ideal and the ideal self. *Psychoanalytic Study of the Child*, 18, 139-158.

Schokker, J., & Schokker, T. (2000). *Extimiteit. Jacques Lacans terugkeer naar Freud*. Amsterdam: Boom.

Tyson, P. (1985). Perspectives on the super-ego. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 33 (1), 217-231.

Tyson, P. & Tyson, R.L. (1990). *Psychoanalytic theories of development. An integration*. New Haven/Londen: Yale University Press.

Van Haute, Ph. (1990). *Psychoanalyse en filosofie. Het imaginaire en het symbolische in het werk van Jacques Lacan*. Leuven: Peeters.

Van Haute, Ph. (2000). *Tegen de aanpassing. Jacques Lacans 'ondermijning' van het subject*. Nijmegen: Sun.

Vergote, A. (1989). *Bekentenis en begeerte in de religie. Psychoanalytische verkenning*. Kapellen: De Nederlandsche Boekhandel/Uitgeverij Pelckmans.

Vergote, A. (1996a). *Depressie en melancholie*. In A. Vergote & P. Moyaert (red.), *Psychoanalyse. De mens en zijn lotgevallen* (p. 105-121). Kapellen: De Nederlandsche Boekhandel/Pelckmans.

Vergote, A. (1996b). *Ethiek van de psychoanalyse*. In A. Vergote & P. Moyaert (red.), *Psychoanalyse. De mens en zijn lotgevallen* (p. 299-323). Kapellen: De Nederlandsche Boekhandel/Uitgeverij Pelckmans.

Westen, D. (1985). *Self and society. Narcissism, collectivism, and the development of morals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Westen, D. (1986). The superego: A revised developmental model. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis*, 14 (2), 181-202.

Summary

Lacan distinguishes two separate instances concerning the function of the ideal in the psyche: the Ego-Ideal and the ideal-Ego. The former primarily acts as the signifier of the symbolic lack, the fundamentally unbridgeable distance between the subject and any ideal-representation. The latter essentially denies the symbolic lack and therefore embodies the beloved image of the Ego. However, since the subject can never simply bridge the gap between itself and the narcissistic image, owing to the dominance of the symbolic, the imaginary denial of the symbolic lack inevitably evokes a direct and painful confrontation with the unreachable ideal image in the other. The aggression that results from this frustration typically belongs to the category of the imaginary and will be directed towards the other. Some clinical and research implications of Lacan's theory concerning the Ego-Ideal and the ideal-Ego are discussed.

Manuscript ontvangen: 14 mei 2001

Definitieve versie: 21 juni 2002